

Prof. PhDr. Jan Rychlik, Dr. Sc., dr.h.c.
voditelj odsjeka suvremene povijesti u Zavodu češke povijesti.
Filozofski fakultet Karlovog sveučilišta u Pragu
rychlik@email.cz

Primljeno/Received: 10.03.2015.
Prihvaćeno/Accepted: 11.04.2015.

BRAĆA RADIĆ I HRVATSKA SELJAČKA STRANKA

Sažetak: U svom radu autor daje kratke životopise osnivača Hrvatske pučke seljačke stranke (kasnije HSS) braće Antuna i Stjepana Radića. Dalje se u radu kronološki promatra i analizira politička djelatnost Stjepana Radića u okvirima Austro-Ugarske, a zatim i od 1918. godine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Posve je vidljiva Radićeva politička borba za hrvatsku državnost i hrvatska prava u objema državama, pri čemu je Radić bio prisiljen na različite političke kompromise da bi ta prava i izborio.

Ključne riječi: HSS, Antun Radić, Stjepan Radić, politička borba.

Osnivanje Hrvatske seljačke stranke (HSS), hrvatske agrarne stranke i glavne hrvatske autonomaške stranke u razdoblju prije i poslije Prvoga svjetskog rata, povezano je s braćom Radićima – Antunom i Stjepanom. Stariji brat Antun rođen je 11. lipnja 1868. godine u selu Trebarjevo Desno, nedaleko od Siska, kao osmo dijete zemljoradnika Imbre i njegove supruge Jane, rođene Posilović. Nakon završene osnovne škole u Martinskoj Vesi (3 kilometra od rodnog Trebarjeva) pohađao je gimnaziju u Zagrebu. Nakon mature upisao je studij slavistike na sveučilištima u Zagrebu i Beču. Studij je završen disertacijom *O nekim eshatološkim motivima u hrvatskoj književnosti*. U studenom 1892. Antun Radić biva imenovan za pomoćnog učitelja (suplenta) u osječkoj gimnaziji, da bi nakon toga radio kao srednjoškolski profesor u Požegi, Varaždinu i Zagrebu. Godine 1897. godine došao je u sukob s nadređenim školskim uredima jer nije, jedini od 36 profesora, na izborima za hrvatski sabor dao svoj glas mađaronskom kandidatu.¹ Za kaznu je bio premješten u gimnaziju u Gospić, ali kako je odbio napustiti Zagreb ostavlja državnu službu i postaje nezavisni publicist i pisac. U Jugoslavenskoj akademiji

---

¹ Hrvatska je Hrvatsko-ugarskom nagodbom iz 1868. godine imala u okviru Ugarske posebnu autonomiju: vlastiti sabor, vladu kojoj je predsjedao ban, zastupajući ugarskoga kralja. U zastupničkom (donjem) domu ugarskog sabora Hrvatsku je zastupalo 40 zastupnika (ugarski sabor imao je 413 zastupnika). Na području jezika, školstva i kulture Hrvatska je imala samostalnost. Ugarska je vlada raznim postupcima pokušavala ograničiti hrvatsku autonomiju i uvoditi u zajedničke hrvatsko-ugarske institucije (npr. na pošti i željeznici) mađarski jezik, dok su Hrvati nasuprot tome pokušali maksimalno proširiti autonomiju. Zbog toga su izbijali stalni konflikti koji su pratili hrvatski politički život sve do Prvoga svjetskog rata.

znanosti i umjetnosti (JAZU) obavlja dužnost urednika *Zbornika za narodni život i običaje Južnih Slavena*. Od 1901. do 1909. bio je tajnik Matice hrvatske. Tek 1917. godine je ponovno postao srednjoškolski profesor, ali je prerano preminuo 1919. godine.²

U političkom životu Hrvatske tijekom osamdesetih i devedesetih godina 19. stoljeća dominirala je Narodna stranka, nakon osnivanja jako zaslužna za borbu za hrvatska prava, ali na kraju stoljeća već politički ispražnjena. Narodna stranka je u tom razdoblju praktično postala poslušni izvršitelj naredbi Budimpešte. Odcijepljena Neodvisna narodna stranka kritizirala je Narodnu stranku zbog popustljivosti prema Budimpešti, ali njezina opozicijska politika ipak nije bila uspješna. Druga opozicijska stranka – Stranka prava (*pravaši*) Ante Starčevića u to se vrijeme podijelila na nekoliko frakcija, što ju je znatno oslabilo. Hrvatske stranke su, osim toga, teško nalazile zajednički jezik sa hrvatskim Srbima, koji su tražili da ih se prizna kao drugi konstitutivni narod. Stvarni gospodar Hrvatske je bio ban Karoly Khuen Hedervary, mađarski plemić sa sjedištem u Slavoniji koji je neustavnim metodama stalno pokušavao ograničiti hrvatsku autonomiju.³ Antun je Radić uveo hrvatskog seljaka u javni i politički život. Seljaštvo je krajem devedesetih godina 19. stoljeća činilo 90% stanovništva Hrvatsko-slavonskoga kraljevstva, ali zbog postojećega visokog izbornog cenzusa za izbor u hrvatski sabor, jedva 10% njih imalo je izborno pravo. Antun Radić je vidio budućnost Hrvatske u emancipaciji hrvatskog seljaštva. Svojim teorijskim radovima stvorio je teoriju o sveopćem karakteru i izrazito važnoj ulozi narodne kulture Hrvata u kojoj je nositelj bio upravo hrvatski seljak. Prema Antunu Radiću upravo hrvatski seljak, koji živi od „pluga i motike“, trebao je u budućnosti zauzeti prvo mjesto u hrvatskom društvu i postati vodećom snagom hrvatske politike. Upravo zato je Antun Radić pridavao veliko značenje proučavanju narodne kulture, koju je smatrao u cijelosti autohtonom i prije svega nezavisnom od srpske kulture. Teorijska ishodišta je Antun Radić objasnio u svojoj knjizi *Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu* koja je izišla 1899. godine u *Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena* 1897. godine. Godine 1899. Antun Radić počeo je izdavati vlastiti časopis *Dom* koji je uređivao do 1904. godine.⁴ Godine 1904. Antun zajedno s mlađim bratom Stjepanom osniva Hrvatsku pučku seljačku stranku.

Stjepan Radić je bio točno tri godine mlađi od brata Antuna. Rođen je 11. lipnja 1871. godine.⁵ Završio je gimnaziju u Krapinskim Toplicama. Nakon toga je odlučio studirati pravo.

² MATKOVIĆ, Hrvoje, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Zagreb, 1999., str. 14 – 16.

³ O političkom razvoju Hrvatske vidi: ŠESTAK, Miroslav i kol, *Dějiny jihoslovanských zemí*, Praha, 1998., str. 319 – 326.

⁴ MATKOVIĆ, n. dj., str. 17.

⁵ Obitelj Radić je imala sveukupno jedanaestero djece. Stjepan je bio deveto dijete. Životopis Stjepana Radića vidi u: MATKOVIĆ, n. dj., str. 19.

Godine 1893. sudjelovao je u demonstracijama protiv Khuena Hedervaryja u Sisku povodom obilježavanja 300. godišnjice sisačke bitke protiv Turaka (1593.) te je zbog toga osuđen na četveromjesečni zatvor. Nakon izdržane kazne u zatvoru u Petrinji, Stjepan Radić je otišao 1894. na studij u Prag, gdje se upisao na češki pravni fakultet na Karlo-Ferdinandovom sveučilištu. Boravak u Pragu snažno je utjecao na Radića. Postao je član akademskog društva Slavija i uspostavio prijateljstva s mnogim mladim češkim političarima. Unatoč tome, krajem 1894., Radić je bio, zbog sudjelovanja u uličnim nemirima, tijekom kojih je navodno napao policijskog komesara, izbačen sa studija i progнан iz Praga. Odlučio je nastaviti studirati u Budimpešti, ali se ni tamo nije dugo zadržao. Ujesen 1895. vodio je u Zagrebu skupinu studenata koja je prilikom posjeta cara Franje Josipa I., koji je u Hrvatskoj vladao uz titulu *ugarski i hrvatski kralj*, javno spalila mađarsku zastavu kao simbol „mađarske tiranije“.⁶ Zato je bio osuđen na šest mjeseci zatvora. Nakon odsluženja kazne u bjelovarskom zatvoru, Radić je otišao u Rusiju i neko vrijeme živio u Moskvi.

Godine 1896. Radić se vraća u Prag. Prihvaća se vođenja skupine studenata koji su zbog sudjelovanja u paljenju zastave bili isključeni sa studija u Hrvatskoj pa su se sklonili u Prag. Radić osniva časopis *Hrvatska misao* i postaje njegov glavni urednik. Prvi broj časopisa izišao je 10. siječnja 1897. godine. Radić je u njemu – u članku *Što želimo* – objasnio svoj politički program. Izjasnio se protiv mađaronske vlade u Zagrebu i bezube opozicije Neovisne narodne stranke. U istom broju u članku *Hrvatski ideali* izlaže svoj program oslanjajući se na hrvatsko seljaštvo. Radić, koji je odlučio dovršiti svoje studije u Parizu na Slobodnoj školi političkih znanosti, ostavio je vođenje *Hrvatske misli* Františku Hlavačeku. *Hrvatska misao* bila je zamijenjena časopisom *Novo doba* (od 1898.) a Radić postaje njegovim suradnikom.

Ujesen 1898. Radić se vraća u Prag gdje se oženio Marijom Dvořakovom.⁷ Nakon svadbe vraća se u Pariz gdje je obranio disertaciju iz političkih znanosti na temu *Suvremena Hrvatska i Južni Slaveni*. Nakon promocije se nastanio u Pragu, gdje radi kao novinar za razne časopise (Slovanský přehled, Osvěta). Piše češkim jezikom. Za Radića su velik značaj imali kontakti s T. G. Masarykom, s kojim se upoznao već 1894., a vezalo ih je prijateljstvo od 1899. godine. Radić je detaljno proučio Masarykovo *Češko pitanje*, jedan njegov dio čak preveo na hrvatski jezik, isto kao i njegov spis *Nаша sadašnja kriza*. Oboje je na njega ostavilo snažan dojam i inspiriralo ga na političku djelatnost Hrvata. Unatoč tome, Radić nije bio posve nekritičan prema Masaryku, predbacivao mu je njegovo (navodno) srbofilstvo, odnosno više nekritičko

---

⁶ Treba ipak napomenuti da je položaj Hrvatske u Ugarskoj, u usporedbi s ostalim narodima, bio skoro privilegiran i posve neusporediv s mađarizacijskim pritiskom protiv Slovaka, Srba, Rusina i Rumunja. O nekoj mađarizaciji Hrvata nije moguće uopće govoriti.

⁷ Godine 1900. rođena im je kći Milica.

jugoslavenstvo.⁸ Početkom 1902. Radić se definitivno vraća u Zagreb. U to su vrijeme tamo trajale protusrpske demonstracije.⁹ Radić je odlučno odbijao Karadžićevu ideju „Srbi svi i svuda“ prema kojoj su svi oni koji govore štokavskim dijalektom Srbi. No to ga nije smetalo da povremeno stane u obranu Srba. Godine se 1903. ponovno uključio u opozicijski pokret i postao tajnik ujedinjene hrvatske opozicije koju su činile Stranka prava i Neodvisna narodna stranka. Cilj ove opozicije bilo je uklanjanje autokratskog režima bana Khuena Hedervaryja koji je bespogovorno ispunjavao naloge Budimpešte. Kao član pokreta *Napredne omladine*¹⁰ ponovno je jedno vrijeme proveo u zatvoru.

Stjepan je Radić početkom stoljeća bio blizak Hrvatskoj stranci prava, tzv. pravašima. Pravaši su dosljedno zahtijevali na bazi hrvatskoga povijesnog prava ujedinjenje svih Hrvata u jednu cjelinu (tj. ujedinjenje Hrvatsko-slavonskoga kraljevstva, koje se nalazilo u Ugarskoj, s Dalmacijom i Istrom koje su bile dijelom Cislajtanijske i Bosne koja je od 1908. godine, odnosno poslije aneksije, bila treći dio Austro-Ugarske). Takva Hrvatska trebala je imati ravnopravan položaj u Monarhiji kao Ugarska s perspektivom buduće potpune nezavisnosti. Pravaši su odbijali jugoslavensku ideju, a nadasve Karadžićevu misao po kojoj su Hrvati, koji su govorili štokavskim narječjem, u stvarnosti „pokatoličeni Srbi“. No, iz tog je proizlazilo i to da pravaši nisu priznavali postojanje srpskog naroda u Hrvatskoj i smatrali su tamošnje Srbe „pravoslavnim Hrvatima“. Pretjeran je nacionalizam Radić smatrao štetnim za hrvatsku stvar. Stjepan Radić, kao i njegov brat Antun, vidio je budućnost Hrvatske u njezinu seljaštvu pa se na kraju razišao s Hrvatskom strankom prava i došao do zaključka, da kako je potrebno osnovati potpuno novu stranku koja bi organski spajala narodne interese s idejom socijalnog napretka koji je trebao, prije svega, pomoći upravo seljaštvu. O potrebi nove stranke Radić je pisao još početkom 1904. godine. Prvo zasjedanje pripremnog odbora Hrvatske pučke seljačke stranke održano je 22. prosinca 1904. godine. Dana 9. siječnja 1905. objavljen je program nove stranke, koji je napisao Antun Radić. U selu Hrastovica, nedaleko od Petrinje, 12. veljače 1905. u kući je jednog od osnivača stranke Stjepana Šimunovića održana skupština Hrvatske pučke seljačke stranke (HPSS). Program je bio „državotvoran, seljački i slavenski“. Predviđao

⁸ Detaljnije vidjeti: PAULOVÁ, Milada, Masaryk a Jihoslavané, *Sborník přednášek o T. G. Masarykovi*, Prag, 1931. Ovdje se naravno nudi usporedba s Masarykovim pogledom na Slované i njegovom idejom čehoslovačkoga narodnog jedinstva.

⁹ Neposredni povod demonstracijama bio je članak „Srbi i Hrvati“ objavljen u kolovoskom broju beogradskog časopisa „Srpski književni glasnik“ u kojem je njegov autor, Nikola Stojanović, osporavao mogućnost egzistencije samobitnosti hrvatskog naroda. Prema autoru, između Srba i Hrvata vodi se bitka na život i smrt koju će Hrvati izgubiti. Članak je zatim otisnut u časopisu hrvatskih Srba „Srbobran“, a potom 28. srpnja i u zagrebačkom časopisu „Obzir“ koji je uz njega napisao oštar protusrpski komentar. Povezano s tim izbile su u Zagrebu protusrpske demonstracije s krvavim (negativnim) posljedicama.

¹⁰ ŠESTAK i kol, n. dj., str. 326 – 327.

je državne mjere u korist seljaštva, demokratizaciju izbornog sustava te nadasve imao i svoj državnopravni parametar usmjeren protiv Budimpešte. Glavni izdavački organ nove stranke postao je list *Hrvatske novine*.

Stjepan Radić, koji je postao predsjednikom HPSS-a, u dva se navrata kandidirao na izborima u Sabor, 1905. i 1906. godine, ali nije bio izabran. Tek na dopunskim izborima na početku 1910. godine je postao, skupa sa svojim bratom Antunom Radićem, zastupnikom u hrvatskom saboru, zajedno s trećim zastupnikom HPSS-a, Vinkom Lovrekovićem. U listopadu iste godine su održani i redoviti izbori, i to po novom izbornome zakonu, kojim je biračko pravo prošireno smanjenjem izbornoga poreznog cenzusa (broj glasača je narastao s 48.000 na 200.000). HPSS je dobio 15.000 glasova i u saboru je imao tada devet zastupnika. Novi hrvatski ban Nikola Tomašić počeo je pregovore sa HPSS-om o potpori banskoj vladi i sudjelovanju u poslovima revizije hrvatsko-ugarske nagodbe iz 1868. godine. HPSS je uvjetovao svoje sudjelovanje u radu vladine većine ispunjenjem njihova programa pa stoga nije došlo do dogovora. U studenome 1911. sabor je raspušten, a u prosincu je došlo do novih izbora. Iako je HPSS osvojio više glasova nego prethodne godine, zahvaljujući izbornim manipulacijama, stranka je imala u novom saboru samo osam zastupnika. Već sljedeće godine, 1912., sabor je ponovno raspušten, a umjesto ustavne vlade svu vlast u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji preuzeo je kraljevski komesar Slavko Cuvaj. Godine 1913. novi komesar Ivan Skerletz obnavlja ustavni režim i krajem godine su održani posljednji izbori za Sabor. HPSS je u njima dobio samo 12.917 glasova i tri zastupnika – Stjepana Radića, Tomu Jažabetića i Vinka Lovrekovića. Vladajuća Hrvatsko-srpska koalicija poništila je Radićev mandat (izabran u ludbreškome izbornom okrugu) s obrazloženjem da je bio sudski kažnjavan pa nije mogao biti biran. Radić se stoga kandidirao na dodatnim izborima u travnju 1914. u ludbreškom izbornom okrugu i mandat je osvojio jer nije imao protukandidata. Koalicija ga je opet osporavala pa se Radić morao još jednom natjecati za zastupničku fotelju – 9. srpnja 1914. godine. Ovaj mu je put mandat priznat, ali nedugo nakon toga izbio je Prvi svjetski rat.¹¹

Stjepan Radić bio je pobornik austroslavizma. U preustrojenoj Austro-Ugarskoj vidio je prije svega snažnu slavensku državu. O toj koncepciji je govorio Radić još u hrvatskom saboru u srpnju 1917. U rujnu iste godine, uži odbor HPSS-a, ali već pod Radićevim vodstvom, raspravlja o pitanju ujedinjenja južnih Slavena. Na zasjedanju sabora 7. veljače 1918. bila je pročitana zajednička izjava HPSS-a i Hrvatske stranke prava (HSP) koje su se spojile u *Hrvatski državotvorni demokratski klub*. U toj deklaraciji tražena je potpuna „gospodarska i financijska“ nezavisnost Hrvatske prema Ugarskoj. Vladajuća je većina uspjela spriječiti prihvaćanje ove rezolucije. Od tog vremena Radić napušta austroslavizam i prihvaća ideju nezavisnosti južnih Slavena ujedinjenjem u jednu državu. Ta država ne bi trebala biti prosto proširena Srbija, Srbi

---

¹¹ MATKOVIĆ, n. dj., str. 40 – 43.

ne trebaju „oslobađati“ svoju slavensku braću na drugoj obali Save i Drine. Hrvatska državnost mora biti očuvana i u idućoj jugoslavenskoj državi.

Za češke prilike nije naodmet spomenuti da je borba Hrvata i Slovenaca za novu južnoslavensku državu tekla paralelno s tadašnjom borbom Čeha i Slovaka.¹² Sâm Radić posjetio je Prag 1918. kao član hrvatske delegacije (Ante Pavelić – stariji, Ivica Kovačević, Dragutin Hrvoj, Srdjan Budislavljević) na velikoj manifestaciji češko-hrvatskog prijateljstva, koja je održana u Pragu 13. travnja 1918. godine. U Pragu je dao intervju *Narodnim listům* o suradnji HPSS-a i HSP-a, vodio je političke razgovore s Antoninom Švehlom i istupio oštrim protuaustrijskim govorom na javnoj skupštini. Radić je 1918. bio ukupno tri puta u Pragu.¹³ HPSS je 5. listopada postao članom Narodnog vijeća SHS, koje se 21. listopada proglasilo „jedinim tijelom koje može provoditi narodnu politiku“. Radić je postao predsjednikom poljoprivrednog odsjeka. Poljoprivredom se ipak nije previše bavio. Umjesto toga, predložio je rezoluciju kojom bi Hrvatska službeno raskinula svoje državnopravne veze s Ugarskom, uspostavljene 1527. godine.¹⁴

U svezi s kapitulacijom Austro-Ugarske, hrvatski Sabor je 29. listopada 1918. proglasio ujedinjenje Hrvata, Srba i Slovenaca na području Austro-Ugarske u jednu i cjelovitu jugoslavensku državu.¹⁵ Pitanje ujedinjenja ove nove države sa Srbijom je postalo glavnom temom rasprave *Glavnog odbora Narodnog vijeća* u Zagrebu 23. i 24. studenog 1918. godine. Radić je tražio da se i u novoj zajedničkoj državi sačuva hrvatska državnost jer je potpuno shvaćao da Beograd vidi jugoslavensko ujedinjenje samo kao proširenje teritorija srpske države. *Narodno vijeće* je ipak u Beograd poslalo delegaciju, koja je trebala tražiti očuvanje zemaljske vlade i stvaranje zajedničke Ustavotvorne skupštine od zastupnika iz obaju parlamenata (tj. iz Sabora i srbijanske skupštine). Nažalost, bilo je već kasno. Dana 1. prosinca 1918. srpski prjestolonasljednik Aleksandar Karađorđević je u ime kralja Petra I. svečano proglasio nastanak Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca (Kraljevina SHS). Hrvatska je postala njezinim integriranim dijelom i hrvatska državnost je nestala.¹⁶

Poslije nastanka Kraljevstva SHS (kasnije Kraljevine Jugoslavije) HPSS postaje najjača politička snaga u Hrvatskoj. Radić je odbacio ideju „srpske Jugoslavije“ i zato mu nije dugo

¹² PAULOVÁ, Milada, Tajný výbor (Maffija) a spolupráce sa Jugoslavenima u godinama 1916. – 1918., Prag, 1963.

¹³ MATKOVIĆ, n. dj., str. 60 – 62.

¹⁴ Dana 1. siječnja 1527. Hrvatski sabor je prihvatio Fedinanda I. Habsburškog za hrvatskoga kralja, čime su Habsburgovci došli na hrvatsko prijestolje.

¹⁵ PAVLIČEVIĆ, Dragutin, *Historija Chorwacji*. Poznań, 2004., str. 299. (hrvatsko izdanje *Povijest Hrvatske*, Zagreb, 1994.).

¹⁶ ŠESTAK i kol, n. dj., str. 380.

trebalo da ponovno dođe u sukob s režimom. Povod je bio Radićev nastup na velikom taboru mještana u Sisku 21. ožujka 1920. godine. Radić je ovdje odbio način ujedinjenja sa Srbijom jer se ono dogodilo bez izražene volje hrvatskog naroda. Proglasio je da će u Ustavotvornoj skupštini HPSS tražiti stvaranje „Seljačke republike Južnih Slavena“ i uvođenje zabrane majorizacije, kako Srbi i Slovenci ne bi mogli preglasati Hrvate. Zbog ovog je istupa Radić izveden pred sud u Zagrebu i u procesu je, koji je trajao od 8. srpnja do 4. kolovoza 1920., bio osuđen na dvije i pol godine zatvora.¹⁷ Radića su iz zatvora oslobodili izbori za Ustavotvornu skupštinu 28. studenoga 1920. godine. Hrvatska pučka seljačka stranka postala je najjačom hrvatskom strankom: u Ustavotvornoj skupštini osvojila je 50 mandata (od ukupnih 419 mjesta). Izborni je sustav pogodio biračima u Srbiji, gdje je bilo potrebno manje glasova da se osvoji zastupnički mandat, nego u ostalim dijelovima nove države. Radić je u ime HPSS-a odmah iznio prijedlog da se preispita legitimnost pripojenja Hrvatske Srbiji te da se raspravlja o položaju Hrvatske u novoj državi. Kada je srpska većina ovaj prijedlog odbacila, zastupnici HPSS-a su napustili sjednicu. Ova stranka se tada preimenovala u Hrvatsku republikansku seljačku stranku – HRSS, uz obrazloženje da je njezin program od njezina osnutka republikanski.¹⁸

Ustav Kraljevstva SHS, koji je Ustavotvorna skupština usvojila, iako ga je bojkotirao 161 od 419 zastupnika, donesen je 28. lipnja 1921. (tzv. *Vidovdanski ustav* – jer je donesen na dan Svetog Vida, godišnjicu bitke na Kosovom polju 1389.), svojim centralističkim ustrojem nije zadovoljio HRSS. Stjepan Radić je postao središnja osoba borbe za obnovu državne individualnosti Hrvatske. HRSS je postala najjači politički čimbenik hrvatske scene. Na izborima u skupštinu 18. ožujka 1923. osvojila je 70 mandata. Za svoj program Radić je tražio potporu kako srpske opozicije, tako i drugih nezadovoljnih naroda nove Jugoslavije pa čak i u inozemstvu. Kuriozitet je njegovo putovanje u Moskvu u svibnju 1924., gdje je raspravljao s komesarom za vanjske poslove Čičerinom i zatim je svoju stranku upisao u Crvenu seljačku internacionalu (*Krestinterna*).¹⁹

Krajem 1924. godine kralj Aleksandar I. Karađorđević (koji je stupio na prijestolje 1921., nakon smrti Petra I.) raspustio je Skupštinu, a 8. veljače 1925. su održani novi izbori. Kako bi se vlada riješila opozicije, zatvorila je neke njezine čelne predstavnike, među njima i Radića, prema Zakonu o zaštiti države (tzv. *Obznana*). Izbori su održani uz asistenciju vojske. Zamor i neučinkovitost opozicije nakon izbora uzrokovali su neočekivani obrat u stavu HRSS-a. Čelnici stranke su naglo promijenili smjer i dogovorili se s dotadašnjim glavnim neprijateljem – u više navrata biranim srpskim ministrom, predsjednikom i vođom Srpske radikalne stranke

---

¹⁷ MATKOVIĆ, n. dj., str. 76 – 79.

¹⁸ ŠESTAK i kol, n. dj., str. 399 – 400.

¹⁹ MATKOVIĆ, n. dj., str. 165 – 166.

Nikolom Pašićem. HRSS je objavio kako priznaje *Vidovdanski ustav* i dinastiju Karađorđevića, što je manifestirao time da je iz svog naziva ispustio pridjev „republikanska“. Ubrzo nakon toga je Hrvatska seljačka stranka (HSS) stupila u koalicijsku vladu predvođena Pašićem. I sâm Stjepan Radić postao je članom vlade kao ministar prosvjete.²⁰

HSS ulaskom u vladu nije dobio ništa više nego nekoliko ministarskih fotelja. Sâm Pašić odstupio je s položaja u travnju 1926. i iste godine umro. Sljedeće godine je HSS opet bio u opoziciji i oštro je napadao vladu Pašićevog nasljednika Nikole Uzunovića. Dana 11. srpnja 1927. održani su novi izbori koji su pokazali da je HSS prešao svoj zenit. U parlamentu je stvorena *Seljačko-demokratska koalicija* sa srpskom Samostalnom demokratskom strankom, koja je pokušavala svim legitimnim načinima provesti izmjenu vladajućeg sustava u zemlji. Dana 20. lipnja 1928., tijekom napete i burne atmosfere u Skupštini, ustrijelio je zastupnik vladine Srpske radikalne stranke Puniša Račić dva hrvatska zastupnika (Pavla Radića i Đuru Basaričeka) i smrtno ranio Stjepana Radića. Nakon nekoliko mjeseci Radić je podlegao ranama.²¹

Radićeva je smrt samo zaoštrila političku situaciju. Nakon tajnih priprema kralj Aleksandar 6. siječnja 1929. provodi državni udar i uvodi svoju osobnu diktaturu. Raspuštene su bile sve političke stranke, kao i HSS. Hrvatska seljačka stranka se, doduše, pod vodstvom novog predsjednika Vladka Mačeka uspjela tijekom druge polovine tridesetih godina ponovo postaviti na vlastite noge i nešto prije izbijanja Drugoga svjetskog rata obnoviti autonomiju Hrvatske. No svoju snagu iz vremena prije Prvoga svjetskog rata i poslije Prvoga svjetskog rata više nije dostigla, djelomično i zbog toga što joj je nedostajao karizmatični političar poput Stjepana Radića.

SUMMARY

The Brothers Antun and Stjepan Radić and the Croatian Peasant Party

Abstract: Antun Radić (1868 – 1919) considered Croatian peasant to be the bearer of the true cultural heritage of the Croatian nation. That is why he considered it necessary to develop the cultural level of Croatian farmers. In december 1904, Antun together with his younger brother Stjepan (1871 – 1928) founded the Croatian Peoples Peasant Party (Hrvatska pučka seljačka stranka). The program of the party published in January 1905 called for general suffrage, state assistance for the peasants and cultural and economic development of the rural population in general. The HPSS took part in the election to the Croat autonomous Diet (Sabor) in 1905 and 1906, but both Antun and Stjepan had not been elected until the elections of 1910. During the World War I, Stjepan took active part in the Croatian liberation movement. He advocated the unification of Serbs, Croats and Slovenes living in Austria-Hungary into one state.

²⁰ ŠESTAK i kol, n. dj., str. 405.

²¹ MATKOVIĆ, n. dj., str. 252 – 253.

This plan was materialized in the end of the WWI, but after one month (on December 1, 1918), it was attached to Serbia. Stjepan Radić (after the death of Antun in 1919) became the respective leader of the Croat autonomist movement in the newly formed The Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, after 1929 officially named Yugoslavia. Stjepan Radić disagreed with the centralistic regime that in fact meant the Serbian rule over the Croats. On June 20, 1928 Radić was seriously wounded in the parliament in Belgrade by Puniša Račić, a deputy of the Serbian Radikal Party. He died few days later.

Kupalište Daruvar.

Pogled u pravoj sa Lovijinim domom. Parkansicht mit Lilo-Heim.